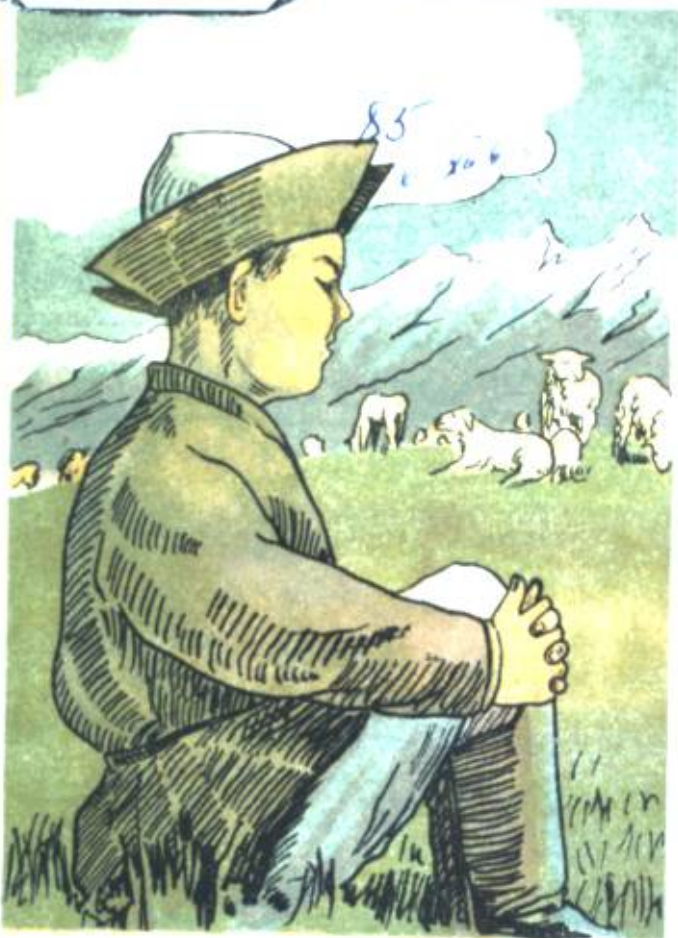


Receipt
E-85

85

485
6/Jan 6/2



Q. ESENQOÇOJEV

ŞARŞE

QBRQJBMAMBAS 1939



5228
33986

6/80
12/2006/12

E 69
8



Q. ESENQOÇOJEV

5228
33986

Ş A R Ş E

Syrettery LJAXOV DUQU



QBRQJZSTAN MAMLEKETTİK BİSMASİB
FRUNZE 1939 QAZAN



Ҷооптуу редактор ДУНОҚАНОВ А.
Тех. редактор FAXRUTDINOV R.
Ҷооптуу корректор МАМАКЕЈЕВ Т.
Съдфъна Ҷооптуу ҚАСЫМОВ З.



Тегүүгө 25/IV-39 ҫ. берилди. Басууға 25/V 39-ҫ. қол қойлду. Қағаздын formatы 60×92. Бір басма табақта 32600 тамға. Бардығы 2 басма табақ. Қыргызгилит № В—53, Қыргызмамбас № 242. Наряд № 0206. Тираж 5140.

Qazan, Dzerzinskij 3, FZU mektevi.
Tatpoligraf 1939-ҫ.

276229
Центральная научная
библиотека
Академии наук Киргизской ССР

Kөгөргөн tunuq asman өз keregin kytкөnsyp, таңдаарь соqqон ҫайлоонун tunuq ҫелинен бириндеp қалқыр ҫыргөн пахтадај аqарқан вулuttардь тоzқондој волот. Ал ву- luttар ыдамдьарь кысөткөnsyp, ватьштан сьарьшь көздөј ҫылат да вашьн қар басқан, asman менен ајqаьқан Ala-Тооqо ҫаьььньр ҫоq волушат. Аңарьса тоо ваьтарьн кун салыр, көгөргөн asmandь nur қартар, өз ҫарьарьн ҫер бетине туььгө ваьтадь.

Аньн quсаарьнда тавјат мьсөлөру ојqонqондој, ььроолонqон көк сөртүн араььнда уььккө салдьqqансьр ҫатқан көрөлөк өндүү ҫаньварлар қанатьн ҫајьр, бутун ҫазьр бир аракетте волqонсуйт. Боз ујлөрдүн иуqтарьна, узыктөрынө qонур аьр таң атьрқан қара сьмьндар да ььылдар, қанат қаарь ујдөкү идиь-ајаqқа qонушат да, алар да өз аракетинде волуьqансьйт.

Ајьлдьн cetireek ҫаарьнда қара аласьqtьн кун ҫақ бетине тоонун вашьнан нурин сасқан кьндүн ҫьлуулуqуна денелерин қақтаььр: веь-аль ҫаь camasьнда бир қьз, үс төрт ҫаь camasьнда quсаарь cedireјip ҫьналас даарь бир бала турат. Бала, ујquдан ҫаңь асьлақан көзүн, кир басқан кicineкеј қара қолу менен уьалajt да:

— Еҫеке! Еҫеке! Enem қана, қайда ketken? — dejt. Қьз да аньн суроосуна ҫоор бервөөсьдөј, qoroонун ортосундаарь қалың qojдun араььнда аракетtenip ҫыргөн elge көз ҫивeret.

Qoroodoqu qalın qoj adamдын araketi menen arı, veri ujulqujt da, „qoş! toz!“ degen yndər çoqoru kətərylöt. Qojonvaj qolundaqь quur vaştyqtaqь: tovy-qьdan kesilip çasalqan qorqoldordu qoluna uuctar alı, ar bir elyu qoj ötkəndə birden taştь vaştьqьnyn icine tyşyrə verdi. Ötkəndəgy çana keceegi sanaqan qojunun sanь tuura сыqть. 23 taş vyt vaştьqqa tyşyr vyttу çana kənyldə yc qoj daqь artьr qaldь Мына uşundaj iret menen Qojonvajдын „qara voz qoj“ — dep, ataluucu qojloru tygəly menen elden murda sanalьr, qoroodon ciburup сыqa vaştadь.

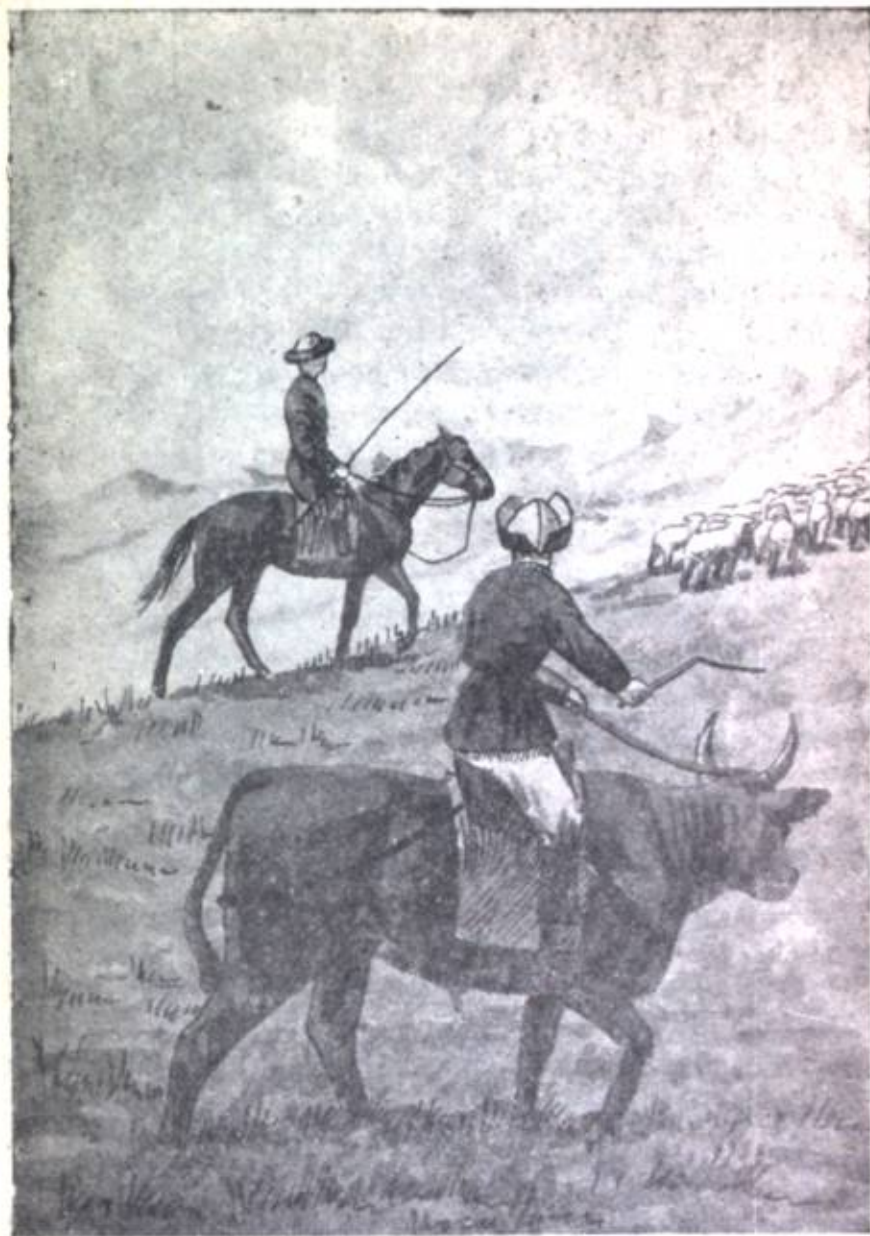
Qara əgyzgə: bir top uuq çana eskirip, ьş vasьr qalqan bir yzyk, dajardap alьnqan bir az azyq-tylyk, bir saqa, eki ajaq, bir cəmyc çyktəlgən. Al çyktyn ystynə: yc-ycтən altь qozunu qurçunqa salьr, qurçundan vaşьn сыqartьr, vastьr, al çyktəry menen qara əgyzdy çeteler, ters qulanь minip, qojlordun artьnan tyşyr Bələk varatat.

Şarşe, vajaqь ajьldьn cettəreek çaqьndaqь alacьqqa çələnyp turuşqan qarьndaşь menen inisinin vetinen erty da, kyreң torozuna minip, alьsqь çolqo сыqть. Qalьn qoj kyndəgy çajьttardь kəzdəj şuuldar, kəp toqtoo vervej ketip vara çatьşat.

Qojonvaj bir nerseni unutup qalqansьr:

— Bələk ele, Bələk! Qajьla ketci?—dep, acuilu yn menen alьsqa uzar ketken Bələkty saqьrdь. Çeteler vara çatqan qara əgyzdyn muruntuqun Şarşege qarmata qojdu. Ters qulanьn vaşьn vurup, çeldirip keldi da, Qojonvajдын səzynə kənyl vəldy.

— Bələk, saqa bir nerseni ajtajьn dep unutup qalqan ekemin da, çanaqь valanь çaqşьlar çumşa, til albasa, qulaqьnan qarmar çerge bir ur. Al çerdə voluşar çaman enesi da çoq. Anan sen da ala kəndək



ujqucu, çaramsyz qararsyn, qarqanca ec nerseni çajyn bilvejsin! Menin qolumda kör çyldan veri çyrysyn, viroq tegi çoq, aqmaqqa bir nerseni yjrotyp da volvojt eken, saqa emneler devedim, emneler ajtradyt. Biroq ajtqanym ajtqan çerde, degenim degen çerde qaluucu boldu. Alsq çerge, taanvacaq belge qojlordu otorlotqonu alpaya çatasyn. Saq vol! Saq vol! Men da çuma sajyn qattar turam. Çonö, qojundun artynan! — dedi da, servejgen vuurul saqalyn sylar qala verdi.

Daq bir nerseni unutqanyn estej qojur, çeldirip vara çatqan Bolekkö ikinci iret qyjqrdy:

— Kök velde qarşqr, ilvirs, ajuu kör volot, qojlordun arasynnda tuur vytrögöndöry var, közyner aqyr, qyrdygyr çiverbegile! — dedi da, vuurulup yjynö kirip ketip, çoq boldu.

Çeledegi veenin birinci saanyn saap çatqan, Şarşenin enesi valasynyn ucraşraj ketkendigine qara volup, qulun salyr verip çyrgön Temirge qarap, közyner çaşyn cuvurtup çiverdi da:

— Qantejin! valdarym der çetimdikti, çesirlikti, ac, toqumdu kötöryp uşul uvaqqa cejin keldim ele. Biroq Şarşemdin ucraşraj „ketip qalqanym“: enenin köony valada, valanyn köony talaada eken da, Temiş! — der, közynyn çaşyn kökyrökcösy menen syrtyp, çerge qojqon könygyn qoluna aldy da, ajyldy közdöj vasty.

Saalqan sytyn Qojonvajdyyn yjynö kijrip savaasyna qujur, qajgylyr eşikke çyqr, öz alacqyn közdöj vet aldy. Alacqta çölynur turqan valdar enesin köre qojuşur, çarşa enekelele çurqar kelişti.

— Eneke! Bajkem qajda varat, qajda ketti? — der suraşty.

— Bilvejm, qaqylajyndar! İcten çyqqan ijri çylandar,

adamdy çydatpajt ekensiner da — der, erkek valasyn çerden kötöryp alyr öer çiverip:

— Ajlanajyn berekelerim, vajkeney qoj otorlotqonu ketpedivi. Silerge ajtqan çoqru? — dedi.

Qyzy da: — Oova, eneke, vajkem ajtraj ele attanyr ketti — dedi. Kötörgön erkek valasyn, enesinin mojunun qucaqtar alyr enekelele, enesine maqtanqansyr qatqylyqtar kylyp da çiverdi.

— Qana, berekelerim, çyrgyle yjgöl! — der bir valasyn çetelele, viröon kötöryp alacqyn közdöj vasty.

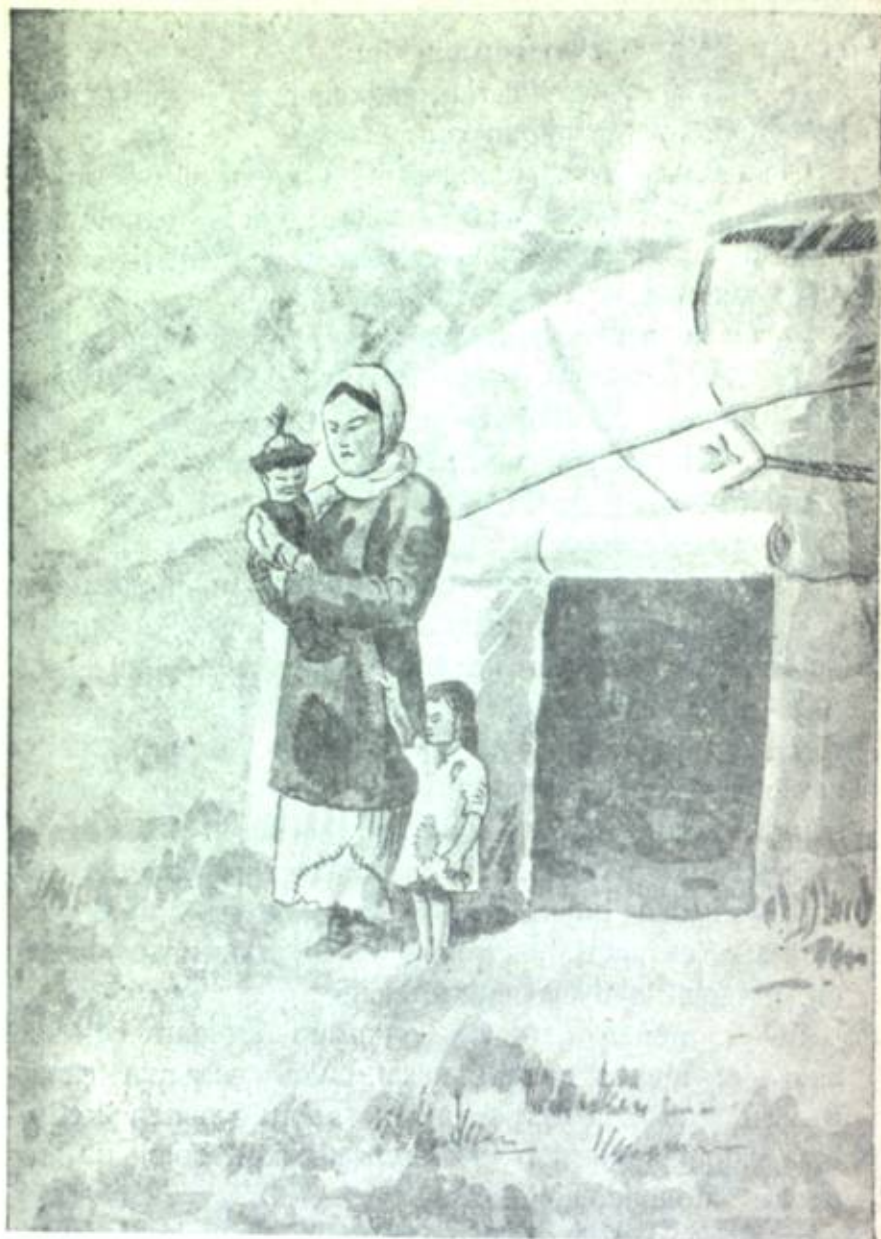
— Eneke aj! dedi mojununda asylyr kele çatqan valasyn, — qursaqym acty, syt, syt! — dedi.

Balam — aj, qantejin, tigiler verer veken? Sytty qujur, savaasyn vşşraj da çyry verdim, — dedi valdaryna.

„Qara voz kelgen tyrk qojlorunun tuqumunan“ der, el ajtcu, Qojonvajdyyn qara voz qojloru eki çaqy zoo kelgen çon çarşqaj menen çajylyr ketip vara çatat. Aldy çaqta taştan taşqa urunup aldastar aqyr çatqan çon suu, qojlordun butu menen qum, taştar şilenip varyr al suuqa qujulat da öz kölömyyn çoqotqonsur, suunun aqym menen çoq volot. Borcuqtun arasynndaqy taştyn çarşqyna çyqqan kök çaşan çöptördy salyr ketip vara çatyşqan qojlordun aldy çaqynnda veş-altı erkek varatat. Kee bir qojlor qoqulqay buttaryn salyr alşat da, ketenciktej tyşur suurup alşat.

Bölek menen Şarşe da qojlordun artynan çalqylyz ajaq çol menen vara çatyşat. Aldy çaqynnda çana çoqoru çaqynnda çarşqajdyyn vooru menen ketip vara çatqan qojlordon közdöryyn alşrajt. Bölek qalyn kerke vatqandaj volot.

— Şake, — dejt Bölek — Qantejin, emnelerdi körvödy! Biroq arqamda çölek, aldynda övök çoq, dyjnöden medersiz ötemvy dejm. Çaşym volso da 40—50

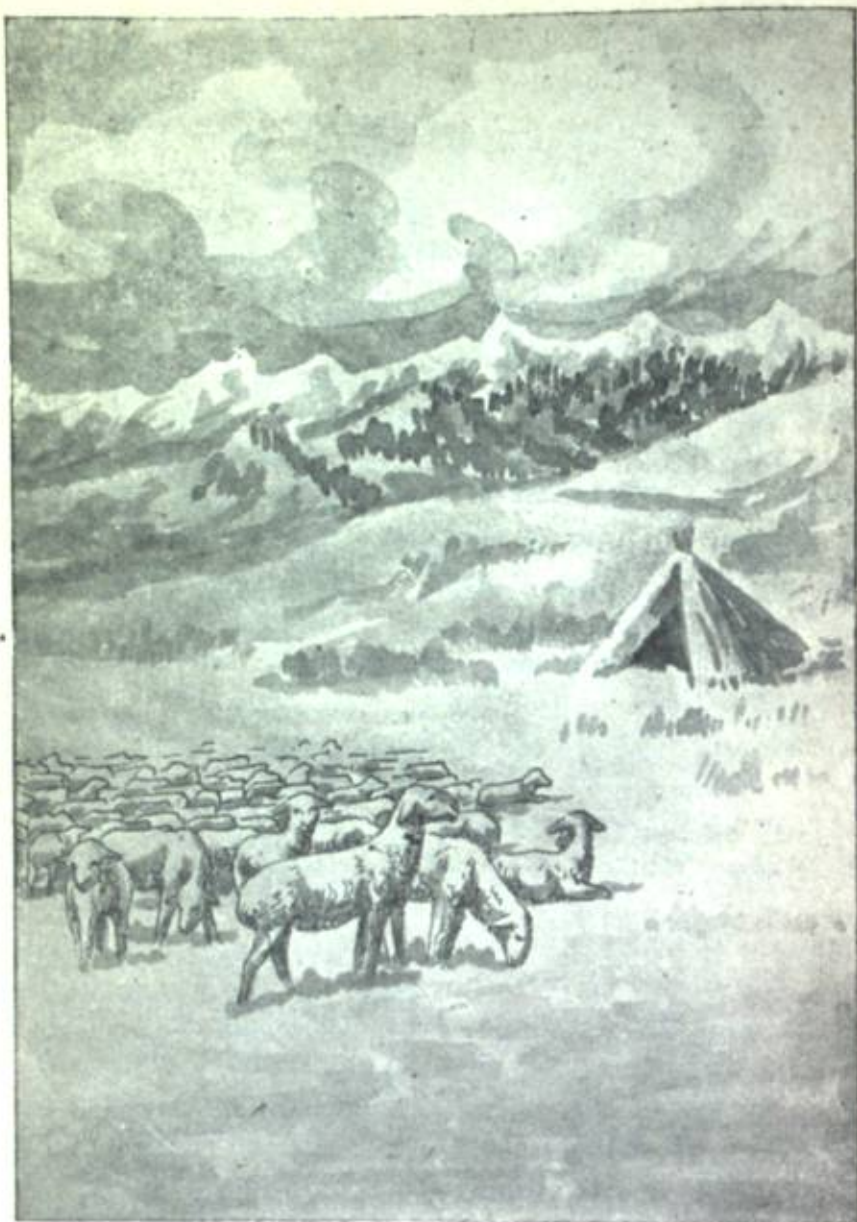


ortosunda. Qojonvaj emnelerdi qıladı!. Ajalımdı da aqalardına alıp verip qojdu. Aşılmaq sanaam, çazılmaq qajıqm ysty-ystıne qatarlanıp, çyrekty uşyk vastı. Denemden qanım qasır, „Çaştyq ketip, qarılıq çetip“ degendej volup vara çatam qo valam. Al saqa emne, vaşın çaş, çamandıqtı da keryusy, çaqşesılıqtı da keryusy, valam senin atan çoq volso da eneñ var çana inin, qarındaşın var. Alar da eşyp soqojor. Biroq men vajquştı ajtrajsınıvı, qarıp, musarıp — der mendejdi ajtat! Qarıp emej emnemin, valam? Men senin atan Bajzaq marqumdan 3 çaş uluu volo turqamın. Bajzaq tiryu volso çaş çigit kezi volbojt vele. Qaza taap ketti da. Emi eneñ vajquştun emgegin, araketin esinden sıqarbal — dedi da, qatuu-qatuu uşkyryp aldı.

Uvaqtı — tuş oor, veşimge çaqındadı. Qarşıqajdın oozuna sıquuqa az qaldı. Qojlor tojqonsup maqdarajt. Şarşe menen Bolek unaalarınan tuşyp, ystynky çana astınqı qojlorqo taş ırqıtır ırqırşat. Qojlor da ajlasızdan vaş ijgensip, araq ele ilkişet.

II

Alıstan vılvıldögen ottun çarılıq bir nersenin şoolasıñ bergendej volot. Çoq, biroq kerp uvaqtıtar voju araketi çoq çatqan Kök-Bel vugyn qana adam valasının mekeni volqonbu? — degendej tañ qalarılıq oj tuudurat. Kecce qana çamandar qantarıp ketken çerde vugyn ot çıltıdar, een talaa, elme cöldögy ar tyrdy çanıvarlar tañ qalqandaj sezilet. Vugynky tyn, — aşqanın vooğunda çyrgen kyreñ ajuulardıñ tyn qaraqşesı volqon qarışqır, ilbirs sıjaqtuu çırtqıctardıñ ujqusun velğensyp, alar, ılpyldöp kyjgen otqo köz çıberişip, bir topqo turup qalışat. Alar, qoqtunun tamanındaq ılpyldögen çalındın tegereginen „maa“ der maaraqan qojlordun



tacudaj, Bөлөк менен Шаршенin артынан термелип vastь.

— Bөлө! — dedi Шарсе, art чааһып qарaj qојур.

— Чанааһ kele çatat, qanteviz? — dedi.

Bөлөк da тоqтој qаһь, art чааһындааһ ааһындаар ва-
сыр kele çatqan ажууqа qарар tura qaldь.

— Qanteviz, сајнар өлtyгyp таштајт qо — dejt Шарсе.

— Чоq, ајланайып Шарсеке, qоrqро, qоrqсон оqо
ветер өcyгөт. Qоqстан qасыһь qalsa, мен qармашајып —
dedi Bөлөк.

— Men аһь менен qармашqанда, sen аһь вөјрөк
тушqа сајьр qал! — деп, qурундааһ вьсааһып qыһынан суу-
гyp Шарсеge qарmata qојду.

Аһьса, ажуу da чааһындар васыр keldi da, бир аз
тоqтој qaldь. Чоq, volьodu, cьндөгyn уксyјтyp, дenele-
rin cьјралтqандај volup, оозун араандај асыр вааһььр,
alardь көздөј cьткyнды. Аһьн асуулу уһьнөһ, сyрduу
tyрyнөһ qоrqqон Шарсе da Bөлөкtyн art чааһьна daldaa-
lana qaldь. Чоq, volьodu Bөлөк менен cьлмалаша
тышкөһьн көгyp, emne qылар ајласьп тавалбай Шарсе бир
аз turup qaldь. Bөлөк ајаһьctuu уһь менен:

— Шарсе — деп уһь cьqаһьр aldь. Andan вaшqа сөз
ајтууqа camасы kelbeј, ажуу менен аһьшуһьнун араке-
тинде volду. Шарсе da esteј qојду da, qолундааһ вьсааһь
өһөтjлөp qармар, Bөлөкty cьрге ьqтар çatqan ажууһь
таамайлар turup вөјрөк тушqа qојур өттү. Ажуу ајаһьc-
tuu уһь менен qатuu вааһььр aldь da, Bөлөктөһь асьрай
тышyp, Шарсени көздөј вет aldь. Шарсе emne ајласьп тава
албай, веш qadam аһьстьqтааһ соһ qара ташть ајлаһьр
qactь. Ажуу da, асуулу уһь менен, сyрdyгө тушyp qулар
ketti.

Ажуу Шарсенin артына тышкөһьнө cьдај албай, Bөлөк
ваһьп cөрдөһь көтөгyp turup, веш алть cьткyһьр aldь da,
сьqыһьр ketti. Шарсе da, Bөлөкtyн сьqыһьр ketkendigin



köryp, ajuunun keseldyy tırmaqtarın taasiri tijgendigine tyşyndy da:

— Bököl, Bököl! — der, aňň waşň kötörö qojdu. Bөлök darmansyz, eki ijni menen dem alıp:

— Ajlanajın, ec nerse emes, emne ekendigin bilbedim, könylym qaranqylar ketiptir — dedi. Aňqysa ele, çarqaq şymdın ajyrlan çerinen qan çajyla berdi.

— Awakej, qantejin! — dedi Şarşe, çerge oltura qalıp. Bөлök qolu menen art çaqın sıjralap, aňň çaşydanqan közyn köryp:

— Ecteme emes, ajlanajın, qojqun, kejiwe — dedi.

Bөлök qatuu qajrattanıp, çerden waşň kötöryp, tamtandap öjde boldu da, qajra çyqylıp ketti.

— Şake, aj i — der, ynyn arañ ele çyqardı.

— Qoş sadaqas! kişi qatarınan ketip qaldım oqşojt. Beri kelci, wetinden bir syjeyin — der, qajta daqy eki qoldop çer tajanıp, Şarşeni qarap waşň köterdy.

— Ajlanajın! — dedi daqy ekinci iret, — menin sөөgymdy qarqa-quzqunqa çem qylvaj, çaqşylar qorumdap kete kör!

Qoş, qoş, qoş... ajlanajın. Bygynden qalvaj ajyloq qajt. Sen daqy majıp volosun! — dedi da, qular ketti.

III

Köz çaşь көl bolup, negedir eki çaqty eleň-selen qarajt da, alys turqan qorumdan taş kötöryp kelip, Bөлөktyn denesin qorumdap çattı. Aqqa qol qawş qylar adam çoq. Közynөн çaşьн cuburtat da, zooloqo көz çiveret. Qantem — der darmansyz emne qyların bile alvaj, — men da өlөm qol! enemdin, inimdin, qarındaşymdın көzyn bir көryп өlsөm, ee! — degen sanaalardy çygyrtöt.

Qantejin, azaptanqan asy vaşym,
Emnege qajqylanyp men qalqanmyň
Turmuştun qyjncslyq tuzaqynda,
Çaşoonun syn kynөөsyn men alqanmyň.

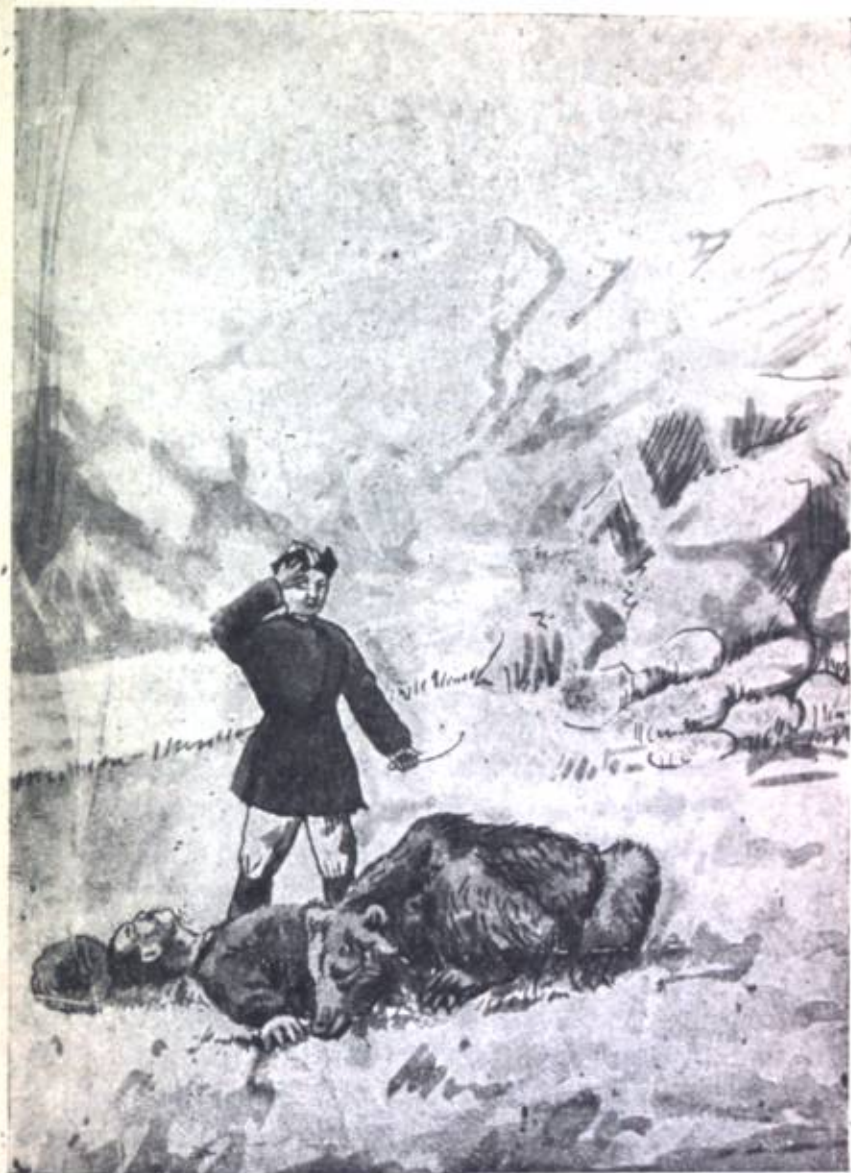
* *
*

Аwake qaza tartyň, sapar sektiň,
Dyjnөнyn erkindegen çarqyňnan.
Azartyň „qyzqyňnan“ sen da kettiň,
Өmyrdyn çalyndaqan şam сыраqь,
Ajlasыз ajuu menen sapar sektiň.

* *
*

— dejt da, cekesinen terin şyryňyр, daqь ele qorum-
dap çatat. Bөлөktyn өlgөнynө işenbegensip аныň ваş
çаqьна qoomajlar yjgөн taştardь qajra alat da, „bir
nerse deer weken?“ degendej volot. Biroq аныň qаны
qасыр, „qоş, Şake!“ — degendej volup, Şarşenin kytкө-
nynө çoor qajtarvajt. Şarşe көзynyn çаşьн аqьzat da,—
Bөкө!— dejt, tarьnqan kişice. „Qantemin? Men emi
өлөm qо!“ degen oj аны сындар vasqandaj volot. Çаş
sanaa көркө wөлunyp, bir nersege сөmylgөnsyjt. San
çetkis Qojonvajдын qojun ajdar çetkice qacan? Ваqьтм
vytkөndөj çаşьqьтн аqьrqь mөлсөmy çetkendej Bөкөm
menen qoştoşup turqandaj volom, degen oj, аныň çаş
denesin qaltьratat.

Eki çаqь asqalanьp ketken Kөk-Beldin çajloosu vul
ucurda Şarşenin çаş көңylynө emne qorqunuctar sal-
vajt. Adьrlyu zoolordun arasynda, Bөлөktyn өlymynө
tuşar volqonsuqan ajuulardaj çьrtqьctardьн esenderi
вар qо. Мындаj qьjncslyq Şarşenin ваşьна daqь ele
tyşкөndөj sezilet. Kөзynyn moncoqtoqон çаşьн qolu-



276229 5228
33986
Центральная научная
БИБЛИОТЕКА
Академии наук Киргизской ССР

nun vaşь menen syrtöt da, çan çaqьnda çajььp çatqan qalьn qojoq köz çiveret. Aььsqь ajьldarqа qantip silerdi ajdar çetkizem — dejt. Bөлөktу qorumdar vyty da, çan çaqьna bir az ajlanьp emne dejt degensip, taşqa көcyk vaşьp oltura ketti. Biroq ec qandaj araket çoq. Kyn çoqoqu көтөrylyp, tyşkө çaqьndар qaldь. Aььsqь çol, meerimsiz aralьqtь qantip vaşьp, çajnaqan көp qoj menen ajьlqа qacan çetet. Bul arada, mьndaj sanaa Şarşenin ojunan ketpedi. Bөлөktyn mьndaj qaza tavьşь taң qalarььq iştej sezilip, көzy qaraңqьlar, qajtalap көzynөн munduu çaşьn төgөt da turat. Ajlasьz aьь çoldu vasuuqа telmiret. Biroq, Bөлөktөн ajьla albajt da, „qalp“ çerden qorumdar ketpejimvi degensijt. Deңizdeј tolqundaqan cek-siz sanaa, emnelerdin qьzьqсььqьnan, emnelerdin qьjьncсььqьnan cьqrajt.

Өmyr qandajсьn, menin vul arada turuşum өзyme taң qalarььq iştej көrynөt. Biroq өlym cirkin qandaj volot eken. Men, Bөkөmdy өldyң — dep, өзynyn amapatь vojunca tetigi taşьn aldьna qorumdar saldьm — dep, көzynөн moncoqtoqon çaşьn төgyp çiverdi.

Kyn kecke tajanьp qaldь. Kyn — kyndyzgy çer vetine casьratqan ьсьq nurun cьjьp alqansьp, mandaj asman menen tireşken coqunun ar çaqьna çaşьgnьp çoq boldu. Şarşe da, Bөлөktөн açьrap aььsqь ajьlqа kete albaj, tovokeldik salьp vygyn vul çerge qonuuqа tuura keldi. Negedir aььsqь çajlooqо sonorlor otorqо kelgen qojlor көp aььsqа ketpej oşol ele tegerekte arь veri çajььp çyryp, tojup aььştь. Kee бирөөлөry qararsьz çatьp aььp, qajtalatьp qulqur kepşep çatьşat. Kee бирөөлөry eki çaqqa көz çiverip, bir nersenin cьtn alqansьp, tikije qaraqansьjt. Qara өgyz alacьqtьn tyvynө vaşьp kelip, sonorluu sonun cөpkө avdan tojup aььp,

ec nersedен qorqunucsuz volqondoј, kyrtьldөtyр qulqur kepşep çatat. Ters qula, coң suunun vojunda vaşьn çerden albastan, çerdegi көk cөptөн tandар çep vul çyret. Şarşenin minip çyrgөн topozu da qara өgyzdyn çanьna kelip, çuuşaj ketti. Aldь çaqtaqь taştan-taşqa urunup şarqьrap yn cьqarqan suudan vaşqa ec qandaj nerse sezilbejt.

Şarşe da aьь çaqqa көz çiverip, qulaq salat. Biroq ec nersenin qavarь sezilbegendeј volot. Yn çoq, sөz çoq... kyndөgy ermegi vygyn çoqolup, vul avalda voluşu Şarşeni bir valaaqа salucudaj sezilet... Qajьrsьz ucu-tyvy çoq cek-siz qaraңqьnьn arasьnda qalqandaj volot. Bөлөktу qorumdar qojoqon coң qara taşьn tyvyn көzdөј көz captьrat. Biroq ec nersenin qььp etken araketi al çaqtan sezilbejt. Asmandaqь cььndар çaramсьz çarьqьn çer vetine bergensigen çьldьzdarqа da көz çiverip, munun ajtqansьjt. Çьldьzdardьn vatьşь, tandьn atьşьn kьtkөnsyp, tajaqьn qarmap aььp qojlорdu ime-ret da çyret. Çoq, viroq vygynky tandьn atьşь bir çьlqа sozulqansьp mejrimsiz ucu-tyvy çoq, qaraңqььq qar-tajt da turat. Qandajdьr, birdenkeler көz aldьna eleste-gendeј volot. Ecender көz aldьna kelet da, ecender ketet. Bir nerseler acuulu tьrmaqьn çazьp, qajьrsьz tumşuqun matьruucudaj sezilet. Qantsin, көzy acььp-çumulup, tajaqьn çerge tajanqan vojdon bir az tura qalat... Keede көz aldьna alda neler elesteј tyşyp cocu-qan vojdon ojqonup ketet... Too vaşьnan ьzьldар soqqon çel, suunun kyryldөp aqьp çatqan davьşьna davьş qoşulup, bir araketke kelişkensijt. Belgisiz tyndyn atьşь, ujqunun cьndар vaşьşь — Şarşeni bir demelerge qarmap verуycdөј volot. Aььn sanaasьna bir uqmuştar аралаşa tyşөt da ujquluu көzyn acьp, bir nersenin davьşьn tьnşajt. Biroq ec nersenin araketi sezilbejt.

Al „çaştықтын санаасы degendej* — қана қайлоонун бет сылақан қырағ қыттуу қели қавар бергендеј болот. Ој толқун, санаа циркин, емнелерди вастан кесірејт. Ҷаршенін андај авалда тұрусу да, тавіјаттын мүсөлігү- нөн тьшқарь сезілгендеј, мұхавбаттын қызықсылықна бат эле варьр қошлат. Алда негедір кылык санаа бат эле ојоо, тоооо уруна тышөт.

Қайда қалқан көвөктері менен енесін көз алдына келтірет. Андақы кйерге кйімдері қоқ, ісерге татақ- тарь қоқ, арқань араларьнан, дөңсөнүн воорлогунан қөргөмүс¹ теріп, сууға сылар қер қатқандарь анын көз алдына келе тышөт. Көзүнө қаш алып, еен талаалуу қараңқы тындын қусақында көз қашын сивуртат. Көр ојлонур, мындај болқонсо, — „Бөлөк менен эле бір қаза болур, Қојонбайдын қојлору қараансыз талаада қал- сасы“ — дејт, — қоқ, ақыса тоо қақтан соқур тұрқан қел, алды қақтақы ақыр қатқан суу дабышына үсүңу бір дабыш қошылқандај болот. Емнегедір қарарсыз қуушар қатқан қојлордун кее бірөөлөры суунун қеегі- не көз қиверіп, алдыны буту менен қер сарсыр қојот да вьшқарьшат. Ҷарше да қојлордун бет алқан қақына көз қиверіп, қулақ тозот. Сын уқмуш екінці қайталақан- дај сезілді. Кесіндегі суунун војунда оттоп қалқан Төрс қуланьн уну көтөрылө тышур қоқ болду. Ан сайын қој- лор іјрле тышур, Ҷаршені тегеректеј қалды.

Улуқан қарьшқырдың уну екендігі Ҷаршеге уқулду. Біроқ көр ұвақыттар өтрөј эле улуқан үндөры васылып, бір аракеттін қызықсылық батқандај болду. Қојлор да Ҷаршені тегеректеген војдон қер теркілер вьшқарьшур тұрышат. Таң атрақудай мееримсіз мөлтөреген қайлоонун қайқы таңь — сықыш қақтан қылдырар сујула вастан,

¹Қөргөмүс — қайлооқы сықуусу қоноқ өндыу өсымдық.



Al „çaşтықтың санаасы degendej* — қана қайлоонун бет сылақан қырау қыттуу қели қавар бергендеj болот. Оj толқун, санаа циркин, емнелерди бастан кесіреjт. Шаршенін андаj авалда тұрушу да, тавижаттың тусөлыгынөн тьшқарь сезилгендеj, мұхавбаттың қызықсылықына бат эле варьр қошulat. Alda negedir kylyk санаа бат эле оjоо, тоооо uruna тышөт.

Қайда қалқан көбөктөры менен енесін көз алдына келтирет. Андақы кижерге кижімдері қоқ, ісерге татақтарь қоқ, арқань араларьнан, дөңсөнүн воорлогунан қөргөмуь¹ теріп, сууқа сылар қер қатқандарь анын көз алдына келе тышөт. Көзүнө қаш алып, еен талаалуу қараңқы тындын қусақында көз қашын сивуртат. Көр оjлонур, мындаj болқонсо, — „Бөлөк менен эле бир қаза болур, Қоjонбайдың қоjлору қараансыз талаада қалсаць“ — дейт, — қоқ, ақыса тоо қақтан соқыр тұрқан қел, алды қақтақы ақыр қатқан суу дауышына усынсу бир дауыш қошылқандаj болот. Емнегедір қарарсыз қиушар қатқан қоjлордун кее бирөөлөры суунун қеегине көз қиверіп, алдыны буту менен қер сарсыр қоjот да вьшқығышат. Шарше да қоjлордун бет алқан қақына көз қиверіп, қулақ тозот. Сын ұқмуш екінци қайталақандай сезилди. Кесіндегi суунун воjунда оттоп қалқан Төрс қуланьн уну көтөрылө тышур қоқ болду. Ан сажьн қоjлор іjрile тышур, Шаршені тегеректеj қалды.

Улуқан қарьшқырдың уну екендигi Шаршеге уқулду. Бирөк көр увақыттар өтрөj эле улуқан ундөры васылып, бир аракеттин қызықсылықы батқандаj болду. Қоjлор да Шаршені тегеректеген воjдон қер теркилер вьшқығышар тұрышат. Таң атпақудай мееримсиз мөлтireген қайлоонун қайқы таңь — сықыш қақтан қылдырар суjула вастар,

¹Қөргөмуш — қайлооқы сықуису қоноқ өндыу өсымдык.



çeek tartıp aqara tartqan bir belgi, Şarşege çajqı tandın atışın qavar qıla vaştadı. Çaşoodon ımyt qılqansır, sıyın gönünön ıjlar çıverdi da, közdörün çaltıratır, özün tegerektep, çer terkiler vısqır turuşqan qojlorqo keñeş qılqandaj: çanvıar aj! — „ajvandın çırtqıç ajvan, adamdın çırtqıç adam eken“ da qantejin, Qojonvaj mintpese qajdan vul avalqa tuuşar volup, çastırqın mıñ bir eki sanaas qatarlanır, çıröktın vaşın kyjyt alır, ömyrım vıtköndöj, atıucu tandın, tıyucy kundyn çarqına çetpöcydöj volor velem. Bököm volso da, Qojonvajdın araketinen dyjnödön ketip olturat. Qantejin azarqa tuşur, torqo calınoqan vul çaş vaş, emnelerdi vaşınan kecirbedi. Ömyr cirkin qandaj tattıusun. Azartın arasında çırsöm da çaşoodon ımyt qılır qıjaldı ecen ojro çıgyrttım. Bilvejin azartaloqan vul vaşım emne volor eken.

Kim vilet... Çırqaldı köremvı, körvöjmvı? Bökömdöj ec çarqıçıl körvöj dyjnödön qajtır ketemvı? — Vul volso da men ucun belgisiz qo. Oj cirkin, turmuş aj — der qatuu yşkyur, qojlordun elender qorqqonduqın vasamvı? — der qatuu-qatuu eki-uc çolu qıjırır çıverdi. Qojlor da emne uqmuş volor eken degendej elendeşir, çındörün ırpöjtır, Şarşenin qırqırqına qılaq tozdu. Şarşe ordunan turup, tegerektegen qalın qojdu araloqan vojdon, qojlordun cetine arakettendi. Biroq qojlor Şarşeden „qalvajm“ degendej volup, arqasınan eercigensijt. Alısqı çırıştan tañ bildirgensigen, aq çeek aqırında, kögörgön asmandı vıt qartır, çarqıtır şoolas çajıla vaştadı. Alıstaq dışmanın çarqınsıqan zoolor vul ucırda köz alıda elestelip, ec nersenin kesepeti çoqtoj körynö vaştadı. Eki çaq körynur qojlor da bir uqmuştan qutulqansır çooşuj vaştastı. Tañ appaq attı.

— Çanvıarlar aj, uşuncaıardı men volvosom bir za-

matta çöngö salır keterligi vısqır eleqo. Silerge arakettengen al çırtqıçtar adamdan da ıjvaa qılvası belgiliy. Biroq suunun çeeinde ters qılanı denesine çırtqıç ajvandar qaarduu tumşuqtarın maldı qo degen ojdo volo tuşet da, alıçırqın art çarqına vaır, çeekti közdöj közyn çartır. Çınında anın oju tuura volqonroj, kecindegi ottor turqan ters qılanın ordunda var çe çoq ekendigi bilıvejt. Alıstan qaraandanqan qorum taştardın qana sölökötörı turat. Andan vaşqa adam — ajvandın arakette voluşu, al ucırda Şarşenin köz alına elestene alvadı. Negedir bir sever menen çırqıqan vojdon qorumdalqan Bөлöktın myrzösınö keldi. Bet çarqına qoomajlanır qojuloqan taşın ala qojdu da, bir söz kytköndöj volup turup qaldı. Çoq, anın qan-söly qacıp „qoş Şake“! — degendej mejrimsiz çınyröjır vöksölöngön közy çana anın asıl denesi arakette kelvesten, qajırmsız sunaloqan vojdon çatat. Şarşe qolu menen Bөлöktın vetin sıjradı. Anın denesi muzdalqan, qan qacıp, vetinin otu vozorup, ölym cirkin çındar qıcaqına alqandıqın emi qana sezgensip, közynın çaşın çıvırtır çıverdi da, vetinen alqan taşın qajta qojır, qoomaj qaloqan çerlerin daqı taş menen qorumdaj vaştadı. Çındar ele Bөлöktın qajırvas saparqa ketkendigine emi qana işengensip, emi alısqı ajıloqı çol tartıunu ojlondu. Aqırında, çajqaloqan kök çöpty aralar, ters qılanın dajın bilip kelejinci der, kecegi ottor turqan çerine vaır qaldı. Bras, al ecaq qana denesinen açırar, şaldıraqan qana sölökötörı qaloqan çana ar qajır çerde çasındı volqon qujruq, çaldar qana çatat. Şarşe bir az ojlonur turdu da, Kök-Beldin çırtqıç ajvandarınan Bököm menen ters qılanın aqırır ömyrı vıtır, icer suular qaloqan emes eken qo... Cirkin açal, köz acır çımqıca qana çetet

eken qo — der özynөн özy qaralana tuşty. Çoq, vol-
vostur, erteler alysqь alyqа çol tartajьn, kejiğen
kepcigen menen ne rajda — der qajrat qyloqan oju aьnь
sanaasьnda voldu.

Qajryьr alasьqьna keldi da, uzykty syjьr, topo-
zuna ьnьrsaqьn toqur, virin-eki idişin qurçundun
közynө vekemder, uzykтын ystynө arqan menen
vastьrьr, qara ögyzgө artuuqа arakettendi.

Bardьq nerselerin dajar qьrьr, qojdu uzatьr ajdaj
vaştadь. Bөлөkty qantip taştap ketem degen sarь
sanaa daqь vastь... Taştap ketkisi kele albajt. Qьjvas-
tan vajaqь qorumdaqan taşqa qajra keldi. Bөлөkтын
vet mandajьna kelip, „qoş vajike!, ömyrүң ötur, açalyң
uşul çerden çetti... Qoş-qoş“ — dedi da, közynөн mon-
coqtoqon tunuq çaşty aqьzqan vojdon topozunun ys-
tynө qondu da, çyrө verdi. Qajdandьr vajaqь Bөлөk
menen qarmaşьr, kecegi ölgөн ajuu aldьnan qavьla
tuşty, şar topozdon sekirip tuşьr, belindegi qurdaqь
vьrsaqьn ala qojur, eki qulaqьn kesip ьrqьrьr çiverdi
da, oң çaq közynө vьrsaqtь urqan vojdon tegetip-te-
geretip aldь da, vьrsaqtь көk şiverdyu cөpkө syrtyr
syrtyr qьnьna salьr, topozuna mindi da, qoş... vajike!
qoş — der qajryьr qorumdalqan myrzöny qaraqan
vojdon qojdun artьna tuşty.

Alysqь çol uzarqansьjt, usu-tyvy çoqtoj sozulat. Çer
vetin verwegen көр qojdu çajqan vojdon ketip vara
çatqan Şarşe, eki çaqь zoolonqon qarсьqajdьn arasьnda
ketip vara çatqan too teke, qulça sьjaqtuu çarajь aj-
vandarqа көzy tuşөt... Zoodoqu ajbandardьn көzy
tuşьr, an-tan qalqansьr, aldь çaqtaqь çajьloqan qojlorqo,
ajdar vara çatqan Şarşege, көz qьrьn çiverip qarar
qalyşat da, cөptөrdөн isker, calьr, kepşer, çer qaly-
şat. Kyn kecke maal volup qalqan kez. Şarşenin çetyu-



cy alybna ali көр бар. Şarşe işi qylyp bygyn çetyuny qana ojonot. Biroq çoldun alys ыгаақы bilinbej turqan, tyn voju çol çyruygө qana kerek volorluq. Şarşe çol çyruy kele çatyр „bygyn da çajyttuu çerge qon-somvu“ — dejt. Biroq eki çaqь zoolonqon vorcuq taştar, suu vojunan orun alqan qorumdar өз denesine çьrtqьс ajbandarьн çaşьrqandaj sezilet, Şarşenin azoo çyğegy daqь qandaj uqmısqa qavьlam degendej volot.

Kyn volso, өjyz çaqtaqь con coqunyn vaşьna çaşь-гьньр, qoqtu icine toolordun көлөкөsy tyşө vaştady. Qojlor volso da mьndan arь çyğөjьvьz degendej murun-qu vasuudan vasьndady, qojlordun andaj araketi Şarşeni con qaraqьa salqandaj voldu. Eki çaqtaqь qojlorqo taş ыqьrtat da, qoqtu çanьrtqan yn menen „qoş“ — dep qьjqьгьр alqa çьldьruunyn amalьn qьlat. Şarşenin araketi menen aldьn көzdөj çьlyр vara çatqan qojlor da bir az taş ыqьrtьlvaj „qoş,— çşii“ degen yn çьqmajьnca vuttarьньн araketin toqtotup turup da qalyşat. Çoq anqьca alystan bir nerselerdin davьşь qulaqqa daroo uquldu. Şarşe da eki çaqьn elendej qarap suu vojundaqь çalqьz ajaq çol menen kele çatqan eki — yc adamь көrdь. Alar da Şarşeni көzdөj qьjalap ketken çol menen kele çatyşat. Qovur-qovur syjleşkөн yndөry Şarşenin qulaqьna uqulup turat. Şarşege çaqьndap kelip çoluqup qalyşь da, — Qajdan? — dedi, birөө, Şarşe da bir az toqtolo qalyр: — uşu çaqtaqь qojcumyn, qoj çajьp kele çatamьn — dep, çoor verdi. — A, tetigi anca-mьnca çyk arьlqan qara өgyzdy — emnege qoj menen qoşo ajdar çyğөsyn? — deer menen екinci birөө sөөmөjdyn vaşь menen өgyzdy көргөzdy. Şarşe tyşө qalyр topozunyn muruntuqunан qarmap, tajaqьn çerge tajanьp, bir topqo emne dep ajtarьn vilbesten turup

qaldь. Aldь çaqьndaqь capdar atcan qara saqalduu tolmoc qьzьl çyzdyu adam:

— Emne mьnca ajьldan alys kecigip qojlordu çajьp çyğөsyn? — dedi. Anda Şarşe ordunan qozqolo tyşyp:

— Men volsom Qojonvajdьn qojcusu elem. Kөk Belge otorlotuuqa varьp, çoldoşum ajuu menen qar-maşa ketip qaza voldu. Aqajlar, bir çardam qьla көrgьlөл epter qol qavьş qьlyр bygyn ermekteşip meni menen virge qono ketsener?

— Men qanter ajlamь tappady m ele. Menin vaq-tyma sizder kezigip qalyр, ең çaqşь volvoduvu, deer menen ele, semiz kelgen, aq tevetej, qьzьl atcan көk-ala saqalduu birөө:

— „A, saattuu vala“ — dedi. Bizdin varar çeribiz da alys, şaşьlyş çumuşubuz var. Aqьгьndap çajьp kete veresin da; — Biz qantip ajazqь, een talaa, elme çөл degendej vul qarçьqajqь qantip çata alavьz, dedi da çanьndaqьlarqь:

— Çyrgьlөл emese dedi cal, çoldoştoru menen tizginin vura tartьp, çolqo tyşyşyp, kete verişti. Şarşe көzynөн çaşьn төгyp çerge oltura qaldь da, emne qьlar ajlasьn vilbedi. Qojlor volso, top-top volup çuu-şaşьp qalyşь. Çanaqьlardьn qovuraqan yndөry, attarьньн taşqa tarsьldap tijgen tujaqtarьньн yndөry var-qan sajьn aqьгьndap varьp Şarşenin qulaqьnan alystap davьşь uqulvady. Şarşe qanter ajlasьn vilbej, bir topqo turup qaldь. Biroq bir amal таар arakettenbese, qojlorun qьrdьгьр, çe өзyn bir majьpqa ucuratьp ke-terin sezip; qojlordun eki çaqьn coqultup ijirdi da, bir çerge toqtottu. Qojdun bir cetine topozdu vajlap, екinci cetine өgyzyn vajlap, өgyzynyn ystyndөgy to-qulqasьn, yzyk çana tuurduqtarьn tyşырды da, qojlordun aldьnqь çaqьndaqь bir con taşьn vaşьna adam sьjaq-

tuu coqojtur çaptь da özynyn vaşьndaqь tьtьlqan aq qalpaqьn kijgizip qojdu. Ekinçi çaqьna qolundaqь tajaqьn çerge vekemdep sajьp, topozdu toqulqasьn çaar, vaş çaqьna belindegi qurun tegerekter calьp qojdu. Özy təş çaqtaqь qojdun cetindegi coң taştьn ystynə bir yzykty kətəryp vağьp, qol menen ьrəb-tuuqa çenilireek taştardan çan-çaqьna coqultup alьp, yzykkə oronup oltura ketti. Şarşe eki — uc kyndən veri kyny tyny uqtavaqan. Qantsin, ecen qorqunuctun qucaqьnda tursa da, ujqу cirkin kəzdy çumduuuqa arqasьz qьlat. Birde acat, birde çumat. Alьsqь çerdegi çerlerge kəz çiverip qulaq salat, davьş tьñşajt. Biroq ec nersenin qavarь çoqtoj sezilet da kənylyn vasьp, kəzyn çuump ujqуqa ketet. Asmandaqь çьldьzdar çьvьndap negedir bir araketke kelgendej volot. Kee bir çerlerden sozuluptyn qaraңqьlyqьn vuzqansьp, çьldьz ucat da sozula tyşyp çoq volot. Al tynky tavijat myçələrynyn mьndaj qubuluştа voluşu Şarşeni erkeletkendej volot. Qojlor da qararsьz, tyrduy çaqtardь vet alьp, qulqur qojur qьrt-qьrt kerşejt da çatьşat. Kez-kezde enesinen adaşa tyşyp, maaraqan qozular-dьn yny cьqat. Tavijat myçələrynən vətəndəgən davьş çoq.

— Tьnctьq... Şarşe da qalьn ujqуqa vat ele batat da, tyşynən cocup ketip kəzyn acat. Eki çaqqa kəz çiveret, qojlordun tьnctьqьn vajqajt. Başqa bir davьş tьñşajt. Ec nerse sezilbejt. Tavijat tьnctьqь meerimsiz vasqandaj volot. Anda — kez-kezde qana taştardьn tyvynən icke qana cьjьldap cьqqan arstьn¹ yndəry uqulat. Al kynky taң, tavijattьn çoqorqu ajtqan qubuluşu menen, çer vetine çajьlqan kyn nuru cьqьş

¹ Ars — degen tьjьn cьsqan coңduqunda, viroq uzun kelet.

çaqtan cьqьp keldi. Şarşe çyryucy çolun uzartuuqa arakettendi.

Kyn acьq, ajьl çaqьn qaldь. Tyndəgy taң atьrəqan çerdin tьnctьqьna qubanoqansьp yjgə aman-esen çettim menen qojlordu çajьltьp kele çatat. Biroq anьn ojloso ojunan, estese çyrəgynən ketpegen Bələk voldu. Ecen oj, sanaaqa kəmylyp, denizge tolqundanьp, suuqa cəmylgəndəj, turmuştun andaj oorduquna ajlasьz cьdaqandьqьna taң qaloqansьjt. Aңqьca ekinçi qoqtudan tytyndyn çoqoruqa kətərylgəny kərynyp, ittin yrgən davьşь qulaqqa uqulat. Cьn ele ajьlvь!... ajьlqa çettimvi — degen oj anьn çaş denesin bir torqo qaltьratuuqa arqasьz qьldь...

IV

Qojlor Qojonvajdьn yjnyn çanьnda çajьlp çatat. Kyrşyldəgən davьş çoqoru kətərylyp Şarşege bir nerse ajtqandaj uqulat:

— Mьna al oşondoj volmoqcu, quu velde, ac çoldo-өлət degen oşol, neeti çaman qarьp emes vele, qajran qojlorum arь-beri ajdalьp çyryp arьqtadь qo. Mal-dьn uvalь çeter saqa bala!

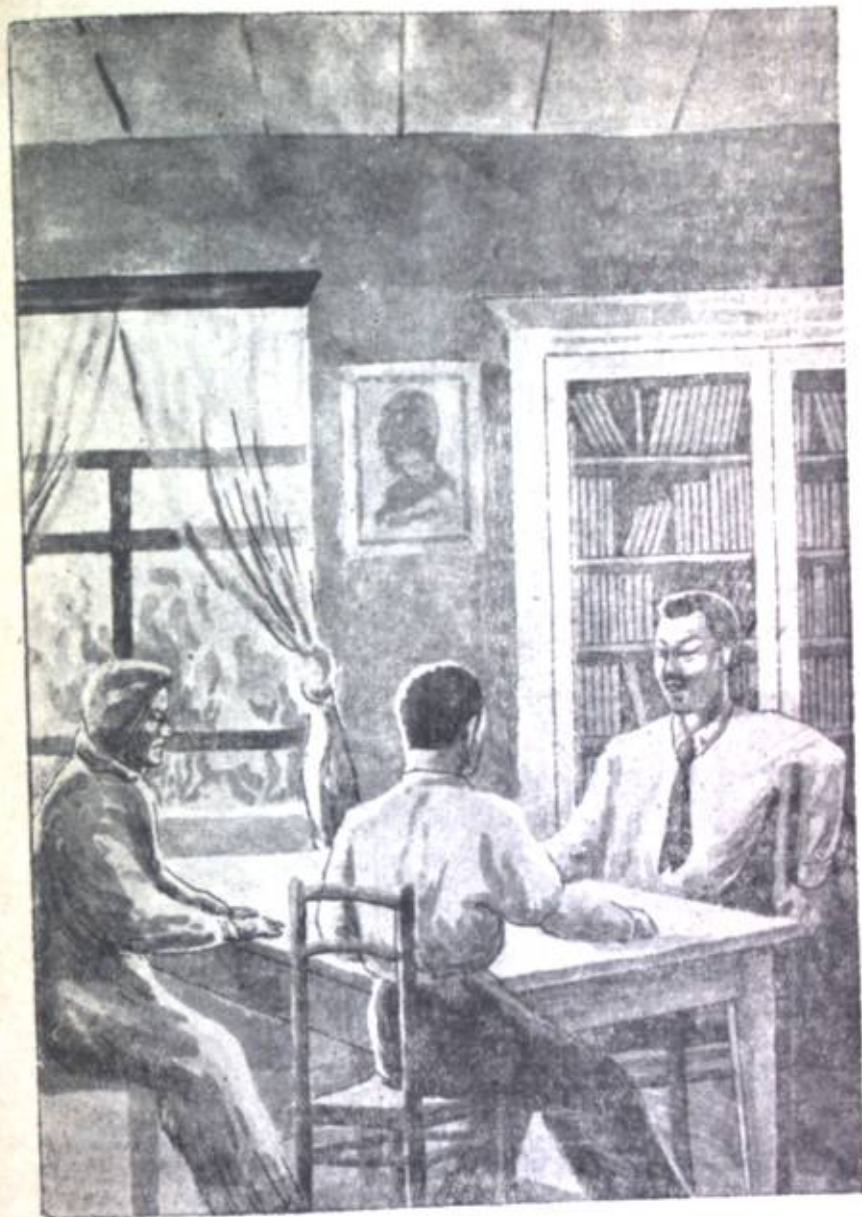
Əlsəң da bir-eki kyny turup tursan, men varat elem qo — var emi tamaq icip alьp qojlordu çaj! — degen yn ajьldьn ortoroq çerindegi coң aq yjdən çoqoruqa kətərylət. Özyncə ökynyp, erdin çalap qojur, şьpşьnьp cьrt-cьrt tykyryp qojur syjlenyp çatqan Qojonvaj ele.

* * *

PROLOG

Kyn too vaşňnan qylyldar çoqoruqa kɵteryle vaşta-
dan ubaq. „N“ posjolkaşnyň kolhozculary çumuşun
qajnaçan ubaqyttarynda, kecegi brigada taqqan çumuş-
taryna çɵnɵr çatyşat. Alşqa varuucular oşol Stalin
atyndaqy kolhozduň çyk maşinasyna tyşyp çɵnɵgɵ —
dajardanyşyp çatyşat. Şofer avtovuzdu ot aldyr, ıcke
bulundu kɵzdɵj ruldı tolqoj vaştady. Maşinanıň vaş
oşol çaqtaqy dañqyraqan qara çoldu kɵzdɵj buruldu
da, dɵngɵlɵktɵr ajlanyp, vat ele kɵzdɵn qajyp volo
tuşty. Anqyca rapke qoltuqtaçan qyzy çyzduy, veşman-
tynyň çaqasyna „KIM“ degen belgisin taqyñqan bir
çigit şap meni menen qol sunuşup amandaşa ketti.
Men kim ekenin taanyj alvaj turup qaldym. Çyrgyn
yj çaqqa vara ket. Çe oquucu kişi adamdy taanyvajt
veken, biz emgektin qyzyqy menen ele alşyp çatqan
kolhozcu volobuz. ɵtkɵn çyldaqy ɵkmɵtkɵ vergen uba-
dan atqaruuqa tırşyp çatam „Quke“ — dedi. Men
uvadamy sɵzsyz orundoqo mildettyymyn çana kol-
hozcular, qandaj iştin çajyn bilişken eken — dedi.
Men al adamdyň kim ekenin taanyj alvaj, ajtqan sɵ-
zynɵ qulaq tozdum da turup qaldym. Murunqu ajtqan
sɵzyn qajtalap: çyrgyn yj çaqqa — dedi.

Aqyryndar „N“ posjolkaşnan Lenin kɵcɵsy arqylıu
çyryp olturduq da, kɵcɵnyn ortoroq çerindegi tırşon
aqtap, terezesin qarqaqtaçan yjgɵ kirip vardyq. Yj ici
taza, kitepteri tartıvi menen tizilip turat. Kyn erte vol-
so da, yj ici ecaq ele çylyyp qojulqan. Çalqyş qana bir
kicine vala ɵzynyn krovatynyň ystyndɵ uqtap çatat.
Stul, stulqa varyp oltura kettik. Anqyca eşikten Maken
çene kirip keldi da, ajlanajyn coñ kişi volqon turvaj-
vy — dep qol alşya ketti. Bajaqy sɵrttaqy Makemdin



balasъ Şarşe uşul emespi dep çanaqъ çigitti emi aran esime tuşyrdym. Men Makemdin berki valdarъn surap qaldъm. Qarъndaşъn qalaada oqur çatat, inin volso, sen oquqan şaarda emespi, ajlanajъn kezikvejsiçerbi? — dedi.

— Maken çene şaarda mektepter көр emespi, adresin bilbesem qajdan vitem — dep çoop verdim.

— Emese saj qoj enel „Qukenge“ dedi Şarşe. Qarъndaşъn da vygyn çajqъ opruskege varam dep qat çiveriptir. Erten — byrsygynden kelip qalat qo. Men volsom uşuntip ele kolhozcu, kolhoz vaştъqъ degendej qъzmat atqaram. Kolhozdu kireşesi volso çaqşъ, өtkөн çylda-qъdan ösyş көр ekendigin Альмбекten uqqandъrsъn. Emi sözdy senden kytöly „Quke“ — dedi.

— Men eki çaqtan көргөндөrymды byt angemeler bergenden kijin.

— „Quke“ — dedi da, өtkөндөgy şum zamandъn oorduqun saqa da ajtъp verejin ee — dep ondonup olturup çoqorudaqъ ajtъlqan angemeni vaştan ajaq erikvesten, sözynyn tizimin keltirip, adamdъ eritip, vojdu çivitip ajtъp oturup, çoqorqu özynyn vaşъnan өtkөргөнynyn vardъqъn bir saj qajnamdъn ortosunda tygөtyр, sözynyn ajaqъnda өtkөн şum zamandaqъ qorduq-zombuluq çoqorqu men ajtqan.

Aзырқъ Stalindik zamandaqъ çaşaqaн grazdandar, kolhozcular мына vul — dep özynyn kolhozunun çetişkenin ajtъp verip, qubanqanъnan kylyр çiverdi... Şarşenin vul syjynyp kylgөнynө сьdavastan men da kylyр çiverdim.

Мына vizdin Şarşenin murunqu vaşъnan өtkөргөнy.

9k
Ваазь 85 т.

33986



К. ЕСЕНХОДЖАЕВ

ШАРШЕ

НА КИРГИЗСКОМ ЯЗЫКЕ.

КИРГИЗСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ФРУНЗЕ 1939 КАЗАНЬ